

որ է, առականոր խօսքը անոր կը պատ-
շաճեցնեն, իբր զուշակ տպագայ աջող
բախտերու » (տե՛ս Տնդագրութիւնի ի Փոքր
և ի Մեծ Հայս, էջ 245): Բաղէշի կանանց
և աղջկանց այս վաղեմի սովորութիւնը կը
մատնանչէ հայկական հեթանոսական կրօ-
նի ջրի և բոյսի ոգիներուն կամ հրեշտակ-
ներուն տօնը, հայացած հօրատի և մօրտաի
տօնը, որ պիտի բերէր յոյսը, բախտը և
երջանկութիւնը: Հայ ժողովուրդին, մաս-
նաւորապէս Բաղէշի հայ կանանց և օրի-
որդներուն այս ծիսական սովորութիւնը
հաստատութիւն մ'է թէ հօրտան և մօրտան
գլխաւոր տեղը ունէին հայ հեթանոսական
կրօնի մէջ:

Կրօնից պատմութենէն յայտնի կ'ըլլայ
որ Զրադաշտի հին կրօնքը իր պարզու-
թեան մէջ չէ մնացած. Սասանեանք որ-
քան որ կազմակերպեցին զայն, բայց Մա-
նիի նման աղանդաւորներ խաթարեցին կը-
րօնը. այդ պատճառաւ կը տեսնուի որ Ա-
վեստայի վարդապետութեան Haurvatāt և
Ameretāt երկու ծանօթ հրեշտակապետնե-
րուն վաղնջական նշանակութիւնները փո-
խուեցան, մանաւանդ Պարսից՝ Արաբա-
կան լուծին տակ մտնելէ վերջ. ուստի,
մենք կը դիտենք որ նոյն երկու «անմահ
սուրբեր»ուն իմացումը խանգարուած կեր-
պով ըմբռնուած է, ինչպէս կը տեսնենք,
Դէորդ դպիր Յովհաննէսեան, իբր կախարդ
կը նկարագրէ «Հարութն և Մարութն» իր
Պարսկերէն Բաւարանին մէջ (էջ 244): Իսկ
Հ. Ղ. Ալիշան կը յիշէ (տե՛ս Հայ-Բոսանի,
էջ 381) Պարսից մէջ լսուած աւանդութիւն
մը՝ որուն համաձայն Արութ և Մարութ եր-
կու հրեշտակները, փոխանակ մարդը միտի-
թարելու, կը հետեին այն հեշտաւէր մար-
դոց՝ որ կը յիշուին Ս. Գիրքին մէջ (Մենդ.
Զ. 5): Մ. Դ. Թաղիադեանց Վ. Ա. ևս իր
Սու և Սօնդիպի փոքրիկ վէպին ծանօթու-
թեանց մէջ (էջ 58) Հարութ և Մարութ
հրեշտակները կը նկատէ իբր ուսուցիչ եր-
գերու ներդաշնակութեան զոր կը սորվեց-
նեն Աստղիկ դիցուհիին:

Ինչպէս յայտնի է մեր եկեղեց. պատ-
մութենէն, Հայ Բրիտաննէութիւնը՝ հեթա-
նոսական կրօնը ջնջելու իր բոլորանուէր
ջանքերուն և մեծագոյն արդեանց հակա-
ռակ, նոյն կրօնքը քրիստոնէութեան
սկզբնաւորութենէն շատ դարեր վերջն ալ,

ժողովրդային այլեայլ խաւերու մէջ յարա-
տեւց, և մինչև ցայսօր ալ նոյնին հետքերը
կը տեսնուին Հայ ժողովրդեան սովորու-
թեան մէջ, ինչպէս կը նշմարուին մեր մա-
տենագրութեան և ուսմկագրութեան մէջ:
Նոյն հետքերէն մին կը նկատեմ Haurvatāt
և Ameretāt, կամ, ըստ մեզ, հօրտա և
մօրտաի՝ ջուրերու և բոյսերու՝ ոգիներու
պաշտամունքը զոր պահած է Հայ ժող-
ովուրդը իր դարաւոր և խորհրդաւոր սովո-
րութեանց մէջ, ինչպէս տեսանք վերեւ.
բայց պէտք է ուշադրութեամբ դիտել՝ ե-
թէ Հայաստանի ազգակից ևս դրացի ժո-
ղովրդոց մէջ նոյն պաշտամունքը՝ ժամա-
նակի՝ ընթացքին այլանդակ փոփոխու ևս
ազնղ իմացումներու ենթարկուելով իր
սկզբնական պարզութենէն հեռացաւ՝ բայց
Հայ ժողովրդեան կենցաղին մէջ նոյն պաշ-
տամունքները մնացին իրենց պարզութեան
և գեղեցկութեան մէջ, պահելով իրենց
սկզբնական իմաստները առանց չեղումի,
հակառակ այն բարբարոսական արշաւանք-
ներուն, որով հայ աշխարհին վրայ կը խու-
ժէին անապայ ցեղեր՝ որոնք՝ եթէ Հայաս-
տանը աւերակեցին, սակայն չկրցան մեռ-
ցընել անոր հոգին:

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

Զ Ա Տ Ի Կ

(Բառագննական)

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմա-
նութիւնը Հրէից Պատեմ կը կոչէ՝ Տօն Զատ-
կի, մինչդեռ Հայ եկեղեցին հնուց ի վեր
այդ անունը զործածած է Թարութեան տօ-
նին համար: Զաշիկ՝ Պատեք կամ Թարու-
թեան Տօն իմաստով անծանօթ է Թոյնե-
րուն և Ասորիներուն: Անտարակոյս, հոս
ունինք հին բառ մը՝ հին աստուածութեան
մը և կամ հին տօնի մը համար: Բայց
ինչ կը նշանակէ այն: Վրացիները «Զա-
դէն» կոչուած աստուածութիւն մը ունէին,
որուն վրայ սովոր էին երդնուլ ձկնորսնե-

րը՝ սակայն անոր մասին որոշ բան մը չենք գիտեր, բայց միայն սա թէ՛ այդ աստուածութիւնը իզական է և հաւանաբար իր անունը Արտաշէս Թագաւորի (190 Ն. Ք.) Ալան Թագուհիին՝ Սաթենիկի անունն մէջ կը պարունակուի:

Թերեւս կրնանք ենթադրել այս Թագուհիին Աստղիկի նկատմամբ համբաւուած նուիրումն, թէ Զադէն հիւսիսային մէկ ներկայացուցիչն էր Իշթարի: Բայց Զատիկ անունին ձեւն ու զուգորդութիւնները մեզի կը յիշեցնեն Պաղեստինեան Սեղեկը և Փիւնիկեան Սիդիկը (Σιδυκ): Հետզհետէ աւելի որոշ կը դառնայ թէ, Քանանի մէջ ատենօք այսպիսի գլխաւոր աստուածութիւն մը կար, որուն կը հանդիպինք հետեւալ անուններու մէջ. Մեղեկ (=Սեղեկ իմ Թագաւորս է), և Ազոնի-Սեղեկ (=Սեղեկ իմ Տէրս է), կամ թէ, ըստ յետնագոյն տեսութեան մը, «Սեղեկ Թագաւոր է», «Սեղեկ Տէր է»: Աւելի դէպի արեւելք՝ Բաբելոնեան Շամաշը երկու որդիներ ունէր, որոնք կը կոչուէին՝ Կետու որ Սեղեկի պէս կը նշանակէ «արդարութիւն», և Միշարու՝ «ուղղութիւն»: Այս երկու աստուածութիւնները յիշուած են նաև, Բիրթսցի Փիւնի միջոցաւ մեզի հասած, Սանքոնիաթոն պատմիչի կտորներուն մէջ, Սիդիկ և Միսոր անուններով, իբրև մշակոյթի զիւցազներ, որոնք աղի գործածութիւնը գտած են: Փիւնիկեան արձանագրութիւններ ունին Սեղեկեաթան «Սեղեկ տուաւ», իբրև անձնական տնուն մը, ինչպէս նաև Սեղեկի միաւորումներ Ռամմանի և Մելեքի հետ: Յը. Երեմիաս կը կարծէ թէ՝ Սեղեկ զարնան և Միսոր աշնան արեւն էին արեւապաշտութեան մէջ և աճող ու նուազող լուսինը՝ լուսնապաշտութեան մէջ:

Անոնք, իբրև երկուորեակներ Աշերայով կը ներկայացուէին Փիւնիկեան մահեաններու դուռներուն առջև: Ըստ վերագոյն յիշուած Սանքոնիաթոնի հաւատածներուն, Սիդիկ, Փիւնիկիոյ մէջ հայրն էր Խօթը Կաբիրներուն (մեծ չաստուածներ) և Էլմունի (Ասկիպիոս), կոչուած Ութերորդը: Ասոր նման Պարսկական և Յունական ժամանակներու մէջ, Սեղեկ, Ասորիներու մօտ իբրև Լուսնթագ մօլորակին հրէշտակը (ոգի) ճանչցուած էր. ապացոյց մը թէ

կրեմն անիկա գլխաւոր աստուածութիւն մըն էր: Այս աստուածը կրնայ ունեցած ըլլալ նաև յարարերութիւն մը, Ասորական հերոս-չաստուած, Սանդակոսի հետ, զոր յիշատակած է Աթենացի Ապոդոփոր պատմիչ. մինչ՝ միւս կողմէ, Սանդակոս կրնայ նոյնացուիլ նաև Տարսոնի Սանտալին հետ: Յամենայն դէպս, Սանդակոս, դէպի Կիլիկիա գնաց և հիմնեց Կիլենդերիս քաղաքը (որ է ըսել աստուածն եղաւ), և երկու զիւցազն սերունդներու միջոցաւ Ազոնիսի հայրն եղաւ: Զատիկ, ինչպէս նաև Սեղեկ, հաւանաբար բուսականութեան չաստուած մըն էր, Ազոնիսի պէս, որուն յարութիւնը ձմրան արեւակայքին կ'սկսի և կը վերջնայ գարնան մէջ: Այսպիսի Աստուծոյ մը զարնանային տօնը պիտի հայթայթէր պատշաճ անուն մը Հըրէից Պասեքին և Քրիստոնէից Զատիկին միանգամայն: Ազոնիսի մահուան և յարութեան զարնանային տօնախմբութիւնները, յաճախ ընդունուած և նոյնացուած էին քրիստոնեայ եկեղեցիներէ, Քրիստոսի մահուան և Յարութեան հետ: Սակայն և այնպէս, պատմական ժամանակներում, Զատիկի կանոնական պաշտամունքին ոչ մէկ հետքը կը դտնուի հայոց մէջ. թէև՝ իրենց Զատիկեան տօնախմբութիւնները կը պարունակեն ողբերգական լացքը, Թագաւոր և Յարութիւնը Քրիստոսի:

Որչափ ալ անգոհացուցիչ ըլլայ այս բացատրութիւնը, կը թուի թէ աւելի կը մօտենայ ճշմարտութեան՝ քան Սանտալձեանի Զատիկի նոյնացումը (պաշտպանուած՝ Թիւրեաքեանէ և ուրիշներէ) պարսկական qus, (սատակի), արմատին հետ, որմէ հաւանաբար ածանցուած է հայկական «զենում» (մորթել) բառը:

Թրգմ. Անգլ. և Մ. ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ
ՊԱՐԳԵՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԵՒ ԽՍԵՔ

Կիրիւրը զոնացնելի տելի մեծ հաճոյք մը կոյ՝ այն և յաղքել տնոց:

Ամեն մի սխալ կարելի է ուղղել, բայց ինքնապանդուրներ անուղղելի յաճախ է: